

De bibliografische beschrijving van elektronische informatiebronnen

De ontwikkeling van ISBD(ER)

De toenemende variëteit aan formats en dragers met specifieke technische vereisten, naast het aanhoudend aanbod van traditionele gedrukte uitgaven, betekent een steeds grotere uitdaging voor de geïntegreerde bibliografische beheersing en ontsluiting. Het ISBD-format is nu sterk in ontwikkeling.

De toepassing van nieuwe informatietechnologieën leidt niet alleen tot een groeiend aanbod van elektronische publicaties en digitale gegevensverzamelingen. Ook de variëteit aan formats en dragers met specifieke technische vereisten neemt toe. Waar vroeger de verschillende media, tekst, beeld en geluid, zich volgens gescheiden productieprocessen en distributiekkanalen ontwikkelden, brengt digitalisering de samensmelting van media met zich mee. Multimedia-producten worden al geruime tijd op cd-rom en andere off line dragers gedistribueerd en vergen voor raadpleging speciale computergestuurde afspeelapparatuur, zoals cd-rom- en cd-i-spelers. Sinds kort bieden Internetapplicaties interessante toepassingsmogelijkheden voor on line multimedia-uitgaven. Full-text documenten met bewegende beeldillustraties en geluidsfragmenten worden op transparante wijze via web browsers gepresenteerd. Deze grote verscheidenheid aan nieuwe informatieproducten naast het aanhoudend aanbod van traditionele gedrukte uitgaven betekent een steeds grotere uitdaging voor de geïntegreerde bibliografische beheersing en ontsluiting. Een belangrijk instrument hiertoe is de International Standard

Mevr. drs. T. van der Werf-Davelaar is onderzoeker bij de Koninklijke Bibliotheek. Zij was projectleider van het E-Doc-project 1993-1995.

Bibliographic Description (ISBD). In dit artikel wordt geschetst hoe deze standaard door de tijd heen aangepast is aan specifieke eisen van verschillende materiaal-soorten. In het bijzonder wordt de herziening van de ISBD voor computerbestanden (CF), nu ISBD(ER) genaamd, onder de loep genomen. Een praktische toepassing dicht bij huis, het Pica-format voor Online Resources, wordt in het kort toegelicht.

De ontwikkeling van ISBD's

Er is in de bibliotheekwereld al enige tijd vooruitgang geboekt met de beschrijving van niet-boek-materialen. Naast de ISBD's voor monografieën en seriële publicaties is er een aantal gespecialiseerde ISBD's ontwikkeld: ISBD(NBM) voor audiovisuele media, ISBD(CM) voor cartografisch materiaal, ISBD(PM) voor bladmuziek en ISBD(CF) voor computerbestanden. Opmerkelijk is de evolutie van ISBD(CF) vanuit ISBD(NBM). In de jaren zeventig werd algemeen erkend dat het gedrukte woord slechts één vorm van informatieoverdracht is en dat andere vormen van overdracht ook een gestandaardiseerde beschrijvingsstructuur behoeven. ISBD(NBM) - in het Engels 'International Standard Bibliographic Description for Non-Book materials' - voorzag onder andere in de beschrijving van

ISBD's

ISBD(G): International Standard Bibliographic Description (General)

ISBD(M): (Monographic Publications)

ISBD(S): (Serial Publications)

ISBD(NBM): (Non-Book Material)

ISBD(CM): (Cartographic Material)

ISBD(PM): (Phonographic Material)

ISBD(CF): (Computer Files)

ISBD(ER): (Electronic Resources) is voortzetting van (CF)

Figuur 1 Enkele (fictieve) voorbeelden van URL's

ftp://ftp.konbib.nl/publicaties/rapport-v1.ps
http://www.konbib.nl/publicaties/rapport-v1.html
gopher://gopher.konbib.nl/publicaties/rapport-v0.txt

machine-leesbare gegevensbestanden. In de jaren tachtig echter werd besloten een aparte ISBD(CF) voor computerbestanden te ontwikkelen ten behoeve van zowel de gerichte bibliografische beheersing van een groeiend aandeel digitale informatie in de bibliotheekcollecties als van een steeds complexere materie. Eveneens opvallend is dat de gespecialiseerde ISBD's elkaar niet uitsluiten. Een machine-leesbaar bestand dat als periodiek uitgegeven wordt, wordt volgens ISBD(S) beschreven, omdat ISBD(CF) geen voorzieningen biedt voor periodieke uitgaven. Bepaalde digitale informatie zal volgens ISBD(CF) beschreven worden, andere weer volgens ISBD(NBM).

Deze situatie ontstaat in een tijd dat nieuwe informatie-media een stormachtige ontwikkeling doormaken, zowel wat betreft technologische vernieuwing als wat betreft het aantal en de diversiteit van de geproduceerde informatiedragers. Om aan de pluriformiteit van producten en verschijningsvormen het hoofd te bieden worden speciale ISBD's ontwikkeld: aparte beschrijvingsvoorschriften voor aparte materiaalsoorten. Maar alle ISBD's blijven gebaseerd op ISBD(G): de algemene beschrijvingsregels. Deze waarborgen een uniforme en geïntegreerde beschrijvingsaanpak. In figuur 2 zijn de algemeen geldende beschrijvingscategorieën met de bijbehorende elementen, de voorgeschreven volgorde en scheidingstekens opgenomen.

Uniformiteit door standaardisatie van de bibliografische beschrijving wordt nog eens versterkt door de toepassingsregels, zoals die in verschillende landen vastgesteld zijn. Denk bijvoorbeeld aan de Nederlandse Regels voor de Titelbeschrijving. De verschillende delen van deze Regels, die door de FOBID (Federatie van Organisaties op het gebied van het Bibliotheek-, Informatie- en Documentatiewezen) verzorgd worden, gelden voor de specifieke ISBD's die verschenen zijn, zoals:

RT/NS	Beschrijvingsregels voor niet-seriële publicaties (1978);
RT/S	Beschrijvingsregels voor seriële publicaties (1978);
RT/NBM	Beschrijvingsregels voor niet-boek-materialen (1979).

De ISBD's en de bijbehorende toepassingsregels zorgen ervoor dat er een zeker evenwicht ontstaat tussen speci-

ficiteit en generaliteit: enerzijds is er genoeg ruimte voor de bijzondere vereisten van diverse materiaalsoorten, anderzijds wordt de eenheid van beschrijving gehandhaafd door een algemeen geldende structuur en opbouw van de beschrijving. Zo wordt verkoking naar materiaalsoort vermeden en is de basis gelegd voor de geïntegreerde ontsluiting van bijvoorbeeld gedrukte en elektronische uitgaven. De vertaalslag van bibliografische beschrijving naar bibliografisch format, voor computerverwerking in geautomatiseerde ontsluitingssystemen, is een hoofdstuk apart. De wijze waarop die vertaling geïmplementeerd wordt bepaalt de daadwerkelijke integratie in bibliothecaire ontsluitingssystemen als de OPC en NCC. Verderop in dit artikel wordt kort aandacht besteed aan de implementatie van een Pica-beschrijvingsformat voor Online Resources. Eerst wordt stilgestaan bij de ontwikkeling van ISBD(CF).

Met het oog op de explosieve toename van elektronische informatie en de digitale samensmelting van tekst, beeld en geluid in multimedia-producten, is de verwachting dat de speciale ISBD(CF) steeds meer toegepast gaat worden. ISBD(CF) is immers niet media-gebonden en geldt in principe voor de beschrijving van alle digitale informatie.

ISBD(CF) / (ER)

Maar zover is ISBD(CF) nog niet. De 1990-versie is vijf jaar later herzien door de ISBD(CF) Review Group en verspreid voor 'worldwide review'.¹ In de conceptregels van deze tweede editie van ISBD(CF) wordt niet gesproken over 'digitale' informatie maar over 'machine-leesbaar' materiaal. De exacte definitie luidt: 'Computer-readable items consist of materials that are computer-controlled or that are used with a peripheral (e.g. a cd-rom player) attached to a computer.' Vrij vertaald betekent dit dat ISBD(CF) betrekking heeft op digitale informatie. Maar nauwegezet interpretaties van ISBD(CF) wijzen erop dat digitaal materiaal, dat met speciaal daartoe ontworpen afspelapparatuur raadpleegbaar is en dus niet met een computer, strict genomen, niet onder ISBD(CF) valt. Een audio-cd bijvoorbeeld valt buiten het toepassingsgebied van de ISBD(CF)-regels. Voor dit materiaalsoort blijven in principe de regels van ISBD(NBM) gelden.

Het onderscheid tussen beide ISBD's is nog zinvol voor de beschrijving van verschillende materiaalsoorten, zoals dia's, videocassettes, grammofoonplaten en geluidscassettes. Maar het wordt kunstmatig zodra zowel audiovisueel als multimedia-materiaal in digitale vorm beschikbaar is en met dezelfde computertechnologie raadpleegbaar. De verbijzonderde plaats die het interactief multimedia-materiaal inneemt in de concept-

Figuur 2 ISBD(G) Beschrijvingscategorieën en elementen

1. Title and statement of responsibility area	<p>title proper [general material designation] = parallel title : other title information / statement of responsibility ; subsequent statement of responsibility</p>
2. Edition area	<p>edition statement = parallel edition statement / statements of responsibility relating to the edition , additional edition statement</p>
3. Material (or type of publication) specific area	<p>specific material designation</p>
4. Publication, distribution, etc., area	<p>place of publication, distribution, etc. ; subsequent place : name of publisher, distributor, etc. [] statement of function of publisher, distributor, , date of publication, distribution, etc. (place of manufacture : name of manufacturer ,) date of manufacture</p>
5. Physical description area	<p>specific material designation and extent of item : other physical details ; dimensions of item + accompanying material statement</p>
6. Series area	<p>(title of series statements / responsibility statements , ISSN of series ; numbering within series . enumeration and/or sub-series statements)</p>
7. Note area	<p>additional information on the physical make-up of the item or its contents</p>
8. Standard number and terms of availability area	<p>standard number = key title for ISSN : terms of availability and/or price () qualification</p>

regels van ISBD(CF), versterkt de indruk dat de visie op de reikwijdte van de ISBD(CF)-regels nog niet goed uitgekristalliseerd is.

Fysieke kenmerken en materiaalaanduiding

Omdat digitale informatie onderhevig is aan snel veranderlijke technologieën, moeten de ISBD(CF)-regels mee evolueren en regelmatig aangepast worden aan de nieuwste ontwikkelingen. Met name de snel opeenvolgende nieuwe vormen van het machine-leesbaar materiaal en het scala aan benodigde apparatuur om de inhoud ervan weer te geven, stellen zware eisen aan de actualiteit van de ISBD(CF)-afspraken en definities.

In de conceptregels van de nieuwste editie zijn bijvoorbeeld definities van verouderde materiaalsoorten zoals 'computer floppy disk' vervangen door meer algemene aanduidingen van opslagsystemen, zoals 'computer disk' voor magnetische schijven en 'computer optical disc' voor optische schijven. Helaas is het aangebrachte onderscheid tussen magnetische 'disk' en optische 'disc' reeds door de techniek achterhaald: er worden al geruime tijd magneto-optische schijven vervaardigd.

Niet evident bovendien is waarom de beschrijving van fysieke kenmerken (figuur 2, categorie 5) beperkt wordt tot die van de fysieke drager, zoals cassette, disk, cartridge of tape. De gedachte dat de beschrijving van fysieke kenmerken alleen mogelijk is met 'het computerbestand in de hand' berust op een ongelukkige analogie met de boekpraktijk. Twee concepten lopen hier door elkaar en verwarren de discussie: enerzijds het onderscheid naar materiaalsoort (on line/off line) en anderzijds het onderscheid naar type toegang (remote/local access).

Terecht heeft de FOBID-werkgroep ISBD(CF) hierop commentaar geleverd: een on line bestand, hoewel niet tastbaar, vertoont wel degelijk 'fysieke' kenmerken in de zin van het ISBD (kleur, geluid, vermelding van begeleidend materiaal); bovendien is een verschillende behandeling naar materiaalsoort niet gerechtvaardigd. Daaraan kan nog worden toegevoegd dat er bij raadpleging van de primaire bron voor de beschrijving - dat wil zeggen: de inhoud zoals weergegeven op het beeldscherm - geen fysiek verschil waarneembaar is tussen 'local' of 'remote' materiaal.²

De verwerking van de commentaren op de conceptregels van de nieuwste editie van ISBD(CF), door de Review Group, is tijdens het schrijven van dit artikel nog niet afgerond. Wel is bekend dat de term *Computer File* vervangen is door *Electronic Resource*. De beschrijvings-eenheid is niet per definitie het computerbestand en kan meerdere bestanden omvatten die tezamen identificeerbaar moeten zijn als een elektronische uitgave. Naast een herziening van de term voor de algemene materiaal-

aanduiding schenkt de tweede editie relatief veel aandacht aan de specifieke materiaalaanduidingen (figuur 2, categorie 3) van computerbestanden. De keuze uit 'data' en 'program' is aanzienlijk uitgebreid en verfijnd, met name om de verscheidenheid aan bestanden op het Internet beter te weerspiegelen. Termen als *interactive multimedia* en *on line service* zijn geaccepteerde materiaalaanduidingen.

Editie- en toegangsgegevens

Een ander aandachtsgebied dat in het bijzonder problemen oplevert voor de bibliografische beheersing van elektronische informatie betreft het gemak waarmee bestanden gekopieerd of naar andere formats geconver-

Figuur 3 Voorbeeldbeschrijving in het Pica-diagnostisch format

0500 Obv
1100 1994 \$ 1994-...
1500 /1eng
1700 /1us
1800 f
3121 The@electronic Gourmet Guide, Inc.
3141 @eGG
4000 The@electronic Gourmet Guide : eGG / the
electronic Gourmet Guide, Inc.
4025 Vol.1, no.1 (Sept. 1994) - ...
4030 [S.I.] : Thomas Way
4060 Text
4061 ill
4083 html =A http://www.2way.com:80/food/egg/ =C /
food/egg/ =M http =N 80 =P www.2way.com =Q
199.171.190.103 =S egg@2way.com
4201 Record-last-update: 08-22-95. -
Record-last-verified: 08-22-95
4201 Published on the 1st of every month
4207 The Electronic gourmet guide is the Internet's first
food and cooking magazine featuring interviews with
chefs and other interesting people in the food industry. It
features articles, food news, cooking tips, new recipes
and regular columnists.
4700 Beschrijving gebaseerd op nr. 12, augustus 1995
5300 1003
5301 !077606906!49.25 eetwaren naar bereiding
4701 ww
6501 !140286446!OLR (Online Resource)
7001 31-05-94 : e---i
4800 Internet Bron (niet uitleenbaar)
6875 49.25 foodstuffs according to preparation
7800 205645720

teerd kunnen worden. Ook hier brengen de nieuwe conceptregels enige nuancering aan op de oorspronkelijke tekst uit 1990. Zij stellen bijvoorbeeld dat bestandsconversies naar uitvoerformats - voor beeldschermraadpleging of voor het afdrucken op papier - niet als nieuwe bestandsedities beschouwd dienen te worden. De herziene regels voorzien tevens in opname van toegangsgegevens van netwerkinformatie (remote access). URL's en login-gegevens kunnen als annotatie (figuur 2, categorie 7) opgevoerd worden.

Versie-aanduiding op editieniveau en URL-aanduiding op annotatieniveau binnen ISBD houden geen rekening met de nauwe relatie tussen versie- en toegangsgegevens bij remote files. De vluchtigheid van de 'Uniform Resource Locator' (URL) is illustratief in dit verband. Internetbronnen worden op het net geplaatst, gekopieerd, on line op locatie herzien, verplaatst en verwijderd. In deze ongecontroleerde publicatie- en distributieomgeving is eenzelfde bron op veel plaatsen tegelijk raadpleegbaar en worden verschillende versies van een uitgave op dezelfde plek overschreven. Versie, format, toegangsprotocol en locatie zijn nauw verweven in de URL (zie figuur 2).

De ongekende nieuwe mogelijkheden om computerbestanden in andere formaten en op andere dragers over te zetten, om ze te comprimeren of compact te verpakken voor netwerktransmissie- of archiefdoeleinden, maken het haast onmogelijk deze variëteit aan gegevens op een algemeen beschrijvingsniveau te beheersen. In menig opzicht worden deze gegevens lokaal bepaald en kunnen ook het best op lokaal niveau ontsloten worden. ISBD maakt echter geen onderscheid tussen algemene en exemplaargebonden gegevens. Dat doen beschrijvingsformats wel, bijvoorbeeld het Pica-format voor Online Resources.

Pica-format voor Online Resources

In 1993 zijn de Koninklijke Bibliotheek (KB), Pica en SURFnet bv gestart met het E-Doc-project, om de beschrijving van netwerkinformatie ter hand te nemen.³ Doel van het project was de catalogisering en ontsluiting van Online Resources via de landelijke Pica-systemen (respectievelijk het GGC-systeem en het NCC/IBL-systeem) mogelijk te maken. Daarbij stond het geïntegreerd toegankelijk maken van elektronische en gedrukte materiaalsoorten via de bestaande bibliothecaire infrastructuur voorop. In de loop van 1994-1995 is een Pica-format ontwikkeld en zijn Richtlijnen voor de toepassing van het format opgesteld.

Het format voor Online Resources is primair gemaakt voor elektronische documenten die bibliografisch identifi-

ceerbaar zijn, die in machineleesbare vorm zijn opgeslagen op een elektronisch opslagmedium en die on line beschikbaar zijn.

Uit pragmatische overwegingen is, in eerste instantie, het toepassingsgebied beperkt tot tekst-gebaseerde bestanden. Tijdens de afronding van E-Doc in 1995 heeft de projectgroep echter aanbevolen de ontwikkeling van het format voort te zetten en het toepassingsgebied van het format uit te breiden naar alle Internetbronnen, inclusief on line diensten. Dit zou wellicht een uitbreiding van de categorie 'Bibliografische soort' van de algemene materiaalaanduiding (het Pica-veld kmc 500) vergen, waaronder verschijningsvormen als monografie, periodiek en tijdschriftartikel vallen. Om de verdere verkokering van formats naar materiaalsoort in de GGC tegen te gaan, is de integratie van het Software-format (S) met het Online Resources-format (O) aanbevolen. Het Software-format is voornamelijk toegepast voor de beschrijving van cd-roms en in het algemeen van off line publicaties.

De belangrijkste formatontwikkeling in E-Doc-verband betreft de reservering van kmc's voor URL-gegevens. Kmc 4083 en kmc 7133 worden hiervoor gebruikt. Op algemeen niveau (kmc 4083) wordt de URL opgevoerd van de oorspronkelijke publicatie, op de publiek toegankelijke distributie-server van de (uitgevende) instantie, die verantwoordelijk is voor het onderhoud van het bestand. Op lokaal niveau (kmc 7133) worden de URL's opgegeven van kopieën van de publicatie, op andere publiek toegankelijke file servers. De gedachte hierachter is dat de hoofd-URL moet verwijzen naar het origineel en niet naar kopieën ervan. Immers, er is geen garantie dat kopieën herzien worden wanneer het origineel herzien wordt. Er kunnen derhalve versie-discrepancies bij kopieën van een origineel optreden. Kmc 4084 wordt gereserveerd voor URL-gegevens van beeld/geluidsfragmenten bij multimedia-documenten. Deze 'multimedia-kmc' wordt met name in verband met het project WebDOC gebruikt om beeldrepresentaties van titelpagina's in de beschrijving op te nemen. In dit stadium is echter nog niet duidelijk wat moet gebeuren met hyperlinks naar onderdelen van een publicatie (plaatjes, bijlagen, tabellen).

Ten slotte zijn voor de geïntegreerde ontsluiting van gedrukte en elektronische materiaalsoorten voorzieningen getroffen om te verwijzen naar een gedrukte versie van een elektronische publicatie (kmc 4261) en vice versa (kmc 4236).

Wim Vogel, lid van de projectgroep E-Doc, heeft als lid van de Werkgroep herziening regels voor het beschrijven van computerbestanden, van de Hoofdcmissie Catalogiseren van de FOBID, gezorgd voor de nodige terugkoppeling van opgedane ervaring met het format

voor Online Resources. Hij heeft de i-presentatie van de Pica-format-gegevens in de geest van ISBD gedefinieerd, wachtende op de definitieve herziening van ISBD(ER). Verder heeft hij een HTML-versie van deze presentatie gespecificeerd, zodat de beschrijvingen ook via een web-interface raadpleegbaar zijn en de URL-gegevens als hyperlink geactiveerd kunnen worden.

Conclusie

In de bibliotheeksector streeft men ernaar via standaardisatie op beschrijvingsniveau de pluriformiteit van de wereldwijde informatieproductie beheersbaar te maken. Belangrijkste knelpunt hierbij vormt de vervlechting van medium- en materiaalgebonden gegevens met de overige formele beschrijvingsgegevens. Hierdoor dreigt er binnen het ISBD verkokering naar materiaalsoort te ontstaan. Maar alle ISBD's blijven gebaseerd op de algemene beschrijvingsregels van ISBD(G). Dit waarborgt een uniforme en geïntegreerde beschrijvingsaanpak. Bovendien werkt digitalisering de integratie van informatiemedia in de hand. Hierdoor wordt met name de toepasbaarheid van ISBD(ER) sterk vergroot. ISBD(ER) is immers niet-mediagebonden en geldt voor de beschrijving van alle digitale informatie. De integratie in geautomatiseerde ontsluitingsystemen - op format-niveau - van beschrijvingen van gedrukt en digitaal materiaal draagt ook bij aan de geïntegreerde bibliografische beheersing en ontsluiting in bibliotheken. In Nederland wordt dit nagestreefd in Pica-verband en de resultaten van het E-Doc-project zijn een eerste aanzet hiertoe. Het concipiëren van de ISBD(ER)-regels vergt echter veel ervaring met elektronische informatie.

Een aantal aspecten van de concepttekst van de herziene ISBD(CF) zijn nog niet goed uitgekristalliseerd. Vooral de niet altijd even evidente grens tussen fysieke en logische kenmerken van digitale producten werkt misinterpretaties in de hand. Het bereiken van een werkbaar niveau van gedetailleerdheid zonder de toepasbaarheid van het ISBD sterk te beperken blijft een uitdaging. Naar verwachting zullen er nog vervolgedities noodzakelijk zijn om alle bibliografische beheers- en ontsluitingsaspecten van zowel off line als on line materiaal in regels te vervatten. De specifieke eigenschappen van Online Resources en de bijzondere beschrijvingsvoorschriften voor dit type materiaal worden sinds kort ook uitvoerig besproken binnen de Internetgemeenschap. Daar groeit het bewustzijn dat informatiebeheer op het Internet in toenemende mate een kwestie van bibliografische be-

Figuur 4 Voorbeeldbeschrijving in ISBD-presentatie

The electronic Gourmet Guide [Online Resource] : eGG / the electronic Gourmet Guide, Inc.. - Vol.1, no.1 (Sept. 1994) - - [S.l.] : Thomas Way, 1994-.... - Text. : ill. - Record-last-update: 08-22-95 . - Record-last-verified: 08-22-95. - Published on the 1st of every month. CONTENTS: The Electronic gourmet guide is the Internet's first food and cooking magazine featuring interviews with chefs and other interesting people in the food industry. It features articles, food news, cooking tips, new recipes and regular columnists.

GOO:
49.25 eetwaren naar bereiding

URL : <http://www.2way.com:80/food/egg/>

heersing wordt. 'It is recognised that in an indefinitely large resource space, effective management of networked information will increasingly rely on effective management of metadata.'⁴

Terwijl ik dit artikel schrijf, stromen e-mail-berichten binnen van diverse discussielijsten waar men aan consensus building doet om tot internationale afspraken te komen over metadata. Wat zijn dit voor initiatieven? Doen bibliotheken hieraan mee? Hoe verhouden deze initiatieven zich tot de ISBD(ER)-ontwikkelingen? In een volgend artikel ga ik op deze vragen in.

Met dank aan Ton Heiligers voor zijn stimulerend commentaar tijdens het schrijven van dit artikel.

Noten

- 1 ISBD(CF): International Standard Bibliographic Description for Computer Files. 2nd edition; draft for Worldwide Review. IFLA Universal Bibliographic Control and International Marc Programme (BLBS) - London, August 1995.
- 2 'Comments and suggestions on the proposed 2nd edition of ISBD(CF), from the Dutch Cataloguing Committee, Amsterdam (The Netherlands): contribution to the Worldwide Review.' April 12, 1996.
- 3 De homepage van het E-Doc-project is te vinden onder: <http://www.konbib.nl/kb/is/gedocarchief/edocarchief/index.html>.
- 4 Dempsey, Lorcan; 'ROADS to Desire. Some UK and Other European Metadata and Resource Discovery Projects.' In: *D-Lib Magazine*, Juli/Augustus 1996.